

**ЖУРНАЛ «ВОЛЫНСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ» (КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ПЕРІОД):
НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ**

Аналізується початковий період історії головного релігійного періодичного видання Волинської губернії XIX – початку XX століття – журналу «Волыньские епархиальные ведомости»; висвітлені невідомі аспекти його діяльності, зокрема книгознавчий та бібліографічний.

Ключові слова: *періодичні видання, Волинь, історія, краєзнавство, кінець XIX – початок XX століття.*

The initial stage history of principal religious periodical press of Volyn province at the XIX – the beginning of XX century – magazine «Volynskie eparhialnie vedomosti» are analyzed; the article deals with obscurity aspects its activities, including bibliologys and bibliographys.

Key words: *periodicals, Volyn, history, regional history, the end of XIX – the beginning of XX century.*

«Волыньские епархиальные ведомости» були першим журналом, який видавався на території історичної Волині (Почаїв, 1867 – 1907; Житомир, 1908 – 1918). Протягом п'ятидесяти років це видання було не тільки офіційним органом Волинської єпархії, але й активно впливало на серце і розум освіченої волинської публіки.

Історія цього журналу більш-менш досліджена, порівняно з іншими періодичними виданнями Волині. Його загальну характеристику чи відомості про окремі аспекти функціонування знаходимо у монографіях А. Бойко [1], С. Жилука [2], І. Мілясевич [3], статтях та тезах Т. Волянук [4], О. Кошель [5], Л. Дениско [6], М. Левчук [7], Н. Сарапин, Н. Сидоренко [8] та ін. Останнім часом почали навіть публікуватися дослівні плагіати окремих досліджень, наприклад стаття В. Лукашук [9]. Проте, незважаючи на чисельність опублікованих робіт у північній історії «Волыньских епархиальных ведомостей» є ще чимало білих плям та дискусійних питань. Тому мета цієї статті - частково заповнити лакуни у дослідженні початкового етапу історії журналу та розкрити невідомі аспекти його діяльності, зокрема книгознавчий та бібліографічний.

Цікава історія заснування часопису викладена у публікації С. Рункевича, вміщеній у «Православной богословской энциклопедии», виданій ще у 1902 р. [10]. Згідно з нею волинський єпископ Агафангел звернувся до Синоду з клопотанням про дозвіл видання епархиальних відомостей, головна мета яких полягала у пожвавленні епархиального діловодства. Видання було дозволене наказом Синоду від 16 грудня 1866 р.

Редакція журналу повинна була знаходитись при духовному училищі у м. Житомир, були призначені редактори і цензори, перший номер планувався до видання 1 липня 1867 р. Редакцією вже був підготовлений матеріал для перших номерів, придбаний папір, заключені договори з типографією і поштою. Залишалось тільки надрукувати перший номер і розіслати його. Але цей номер не вийшов ні в липні, ні в серпні місяці. Причина цього явища в статті С. Рункевича пояснюється не конкретно: «Причина такої несправності заключалась в том, что по недостатку в г. Житомир всех средств, необходимых для своевременного издания «Ведомостей», оказалось невозможным издавать оные в этом городе» [10, с. 800]. Яких саме засобів не вистачало в губернському місті для видання журналу залишається лише здогадуватися. Переміщення епархиального органу у повітовий Кременець, який володів значно меншими матеріальними ресурсами і гіршою поліграфічною базою, можна пояснити хіба тим, що це місто мало значно вищий інтелектуальний потенціал, сконцентрований у Волинській духовній семінарії. Тому не випадково епархіальне начальство запропонувало саме викладачам семінарії видавати цей журнал.

Загальним зібранням членів семінарського правління і наставників семінарії першими редакторами журналу були призначені три викладачі: ієр. Акакій, Микола Петров і Віктор Прозоровський, а цензорами – ректор семінарії архімандрит Рафаїл та вчитель Петро Беляєв. Перші редактори журналу були ще досить молоді, але високоосвічені і енергійні люди. Декілька слів про них.

Микола Іванович Петров – публіцист, журналіст, історик української літератури, етнограф, історик церкви. Після закінчення Київської духовної академії працював викладачем словесності, латинської мови, логіки у Волинській духовній семінарії; був секретарем правління семінарії. У той час, як він увійшов до складу фундаторів-редакторів «Волыньских епархиальных ведомостей», йому було всього 27 років. У 30-річному віці був обраний на посаду доцента Київської духовної академії, а в 36-річному віці отримав ступінь доктора богослів'я і посаду професора у цій академії. Був редактором «Киевских епархиальных ведомостей», співпрацював з такими відомими київськими часописами як «Киевлянин», «Киевская старина», «Киевский телеграф», «Исторический вестник» тощо. Займався дослідженням історії православної церкви, української літератури та етнографії. Автор 370 наукових праць. Був фундатором і секретарем церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії, членом-фундатором і почесним членом Історичного Товариства преподобного Нестора Літописця, а вже в похилому віці – дійсним членом новоствореної у 1918 р. Української академії наук.

Ієр. Акакій (Олександр Іванович Заклинський) – вчений-богослов, кандидат богослів'я. Закінчив Псковську духовну семінарію, навчався в Санкт-Петербурзькій духовній академії, але у 1856 р. постригся у монахи. У 1858 – 1863 рр. зробив турне по святих місцях православного сходу: відвідав гору Афон, Єрусалим, Назарет, побував майже в усіх православних монастирях. Довго працював над кандидатською дисертацією з рукописами в бібліотеках Афин. 20 травня 1864 р. йому присвоєно ступінь кандидата богослів'я. З 1867 по 1890 р. працював у Волинській духовній семінарії (з 1867 р. – викладач богослів'я, з 1877 р. – викладач французької мови, з 1886 р. – помічник ректора і викладач пастирського богослів'я). З 1891 р. – єпископ Єлісаветградський, з 1894 р. – єпископ Єнісейський і Красноярський.

Беляєв Петро Іванович був редактором журналу понад 30 років. Закінчив Ярославську духовну семінарію, Московську духовну академію. З 1866 р. працював у Волинській духовній семінарії викладачем цивільної історії, грецької мови і російської історії, входив до Правління семінарії, деякий час був інспектором семінарії.

З 1867 по 1868 рік – цензор «Волыньских епархиальных ведомостей», з серпня 1868 р. – помічник редактора, а з 1871 р. – відповідальний редактор цього часопису. Діяльність П. Беляєва як редактора журналу дуже високо цінували сучасники, зокрема історик Волинської духовної семінарії М. Теодорович пише «... более тридцати лет редактирует с отличным успехом, поставив эти «Ведомости» на такую высоту, что по количеству сообщаемого ими оригинального материала, особенно по местной истории, они по отзыву журналистики и духовной, и светской занимают первое место в ряду прочих епархиальных органов империи» [11, с. 875].

Інші редактори мали не менші заслуги і не менш цікаві біографії. Я навела біографічні дані деяких з них лише для того, щоб переконати читачів у тому, якими високоосвіченими людьми були редактори кременецької редакції часопису.

У той час Волинська духовна семінарія була духовним і інтелектуальним центром Волинської єпархії. Тут працювали високоосвічені кадри, багато з них згодом стали видатними українськими вченими не тільки у галузі богослів'я і церковної історії, але й філології, етнографії, історії, правознавства, громадськими та освітніми діячами, засновниками різних наукових товариств. Перу викладачів Волинської духовної семінарії належать найвидатніші історико-краєзнавчі праці XIX століття, які стали підґрунтям для наукових розвідок сучасних краєзнавців і безцінним джерелом для різноманітних волинезнавчих студій. Базою наукової і освітньої діяльності викладачів семінарії була багатуща бібліотека, історія створення та фонд якої описані у публікаціях автора [12, 13].

Тому «Волинские епархиальные ведомости», хоча і були заплановані як офіційний орган Волинської єпархії, видавалися не у Житомирі, де знаходилася єпархіальна кафедра, а в Кременці, де знаходився визначний освітній і інтелектуальний центр єпархії (в усіх інших випадках «єпархіальні відомості» в Україні видавалися в адміністративних центрах єпархій) [див. 14, 15, 16].

Викладачі Волинської духовної семінарії були не тільки засновниками цього журналу, вони визначили шляхи його розвитку та сформували обличчя. Саме завдяки їм неофіційна частина «Волинских епархиальных ведомостей», особливо в перші десятиріччя їх існування, була перетворена у надзвичайно цікавий журнал, що поєднував інформаційні, освітні і популяризаторські функції. Неофіційна частина становила приблизно 2/3 обсягу часопису, що свідчило про її вагомість. Крім єпархіального літопису та єпархіальної хроніки, тут друкувалися цікаві історико-краєзнавчі та етнографічні праці, проблемні статті з педагогіки, розвідки з археографії та книгознавства, поради з народної медицини і сільського господарства. Розумно продумана тематика неофіційної частини дозволяла православним священикам бути в курсі поточних подій, підвищувати свій освітній рівень, збагачувати ерудицію, вчитись подавати допомогу іншим у будь-яких формах.

Кому адресувався єпархіальний орган? Вважаємо, що основною читачкою аудиторією журналу було духовенство. Ми не можемо погодитись з дослідницею А. Бойко, яка у своїй монографії [1] стверджує, що «єпархіальні відомості» були «...розраховані на велику аудиторію – народні маси ... служили православній церкві як один із найважливіших чинників формування суспільної думки широких верств населення» [1, с. 71]. Духovenство було основним адресатом журналу. Про це свідчить структура журналу і його зміст. Основним завданням офіційної частини, як вже зазначалось, було полегшити духовенству знайомство з обов'язковими для нього постановами єпархіального начальства, які до цього повідомлялися, переважно, на з'їздах духовенства і тому не могли бути доведеними до всіх з максимальною точністю. Багато інформації, потрібної тільки священикам, було і в неофіційній частині: пояснення православного богослужіння, виклад церковних правил і законів про службові обов'язки єпархіального духовенства, поточні єпархіальні новини тощо. Таким чином, адресуючись волинському духовенству, журнал виконував дві основні функції: забезпечував його офіційними документами, необхідними у повсякденній роботі, та сприяв духовному, інтелектуальному збагаченню, підвищував загальний культурний і освітній рівень.

Як вже зазначалось, неофіційна частина вміщувала багато цікавих історико-краєзнавчих, етнографічних та інших матеріалів, які могли цікавити не тільки духовенство, але й різні верстви освіченої волинської публіки. Тому читачами журналу були вчителі, лікарі, службовці, студенти тощо. Цю категорію читачів ми розглядаємо як додаткову, а не основну.

Завдяки зусиллям викладачів Волинської духовної семінарії у журналі публікувалося дуже багато краєзнавчих матеріалів про Волинь. Зокрема, в неофіційній частині, крім досліджень про приходи, церкви, монастирі, духовні навчальні заклади Волині, біографій волинських ієрархів, хроніки подій, друкувалося багато матеріалів з історії культури і освіти на Волині, педагогіки, етнографії, книгознавства, статті морально-етичного спрямування тощо. Зокрема, на сторінках журналу розміщені ґрунтовні наукові праці викладача Волинської духовної семінарії М. Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходо́в Волинской епархии», «История первоначального устройства Волинской духовной семинарии», історичні описи населених пунктів Волинської губернії священика А. Сендульського, краєзнавчі записки Л. Рафальського, А. Хойнацького та інші наукові розвідки, які інтелектуально збагачували населення Волині, запалювали бажання пізнавати свій край і його культуру. Ці дослідження не втратили свого наукового значення і до сьогодні, більшість із них лягли в основу публікацій багатьох сучасних краєзнавців.

Кременецька редакція «Волинских епархиальных ведомостей» подбала також про упорядкування покажчиків змісту журналу за перших сорок років його існування. Як додаток до журналу за 1888 р. (№ 4 – 29) друкувався «Предметный указатель содержания неофициальной части «Волинских епархиальных ведомостей» за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867 – август 1887 гг.)» [17], який у зброшурованому вигляді зберігається у багатьох бібліотеках та музеях України. У тому ж році він був опублікований у Почаєві окремим виданням із зазначенням автора, Ювеналія Тиховського, та авторською передмовою [18]. Це один із кращих зразків вітчизняних покажчиків змісту місцевих періодичних видань. Увесь матеріал у покажчику групується в три основні розділи: історія, проповідництво, бібліографія. Розділ «Історія» поділяється на більш дрібні тематичні рубрики, присвячені загальній, слов'янській та українській історії. Виділено окремий підрозділ «Волинь», який є своєрідним предметно-географічним покажчиком і подає інформацію про окремі повіти та населені пункти Волині. Далі ідуть розділи релігійної тематики: проповідництво, догматичне і порівняльне богослів'я, літургіка та ін. Завершує покажчик розділ «Бібліографія», до складу якого входить «Алфавітний покажчик авторів і назв статей, вміщених у «Волинских епархиальных ведомостях». Таким чином, ми бачимо досконалий науково-довідковий апарат, що поєднує у собі предметний, географічний, алфавітний покажчик і дозволяє легко орієнтуватися у змісті часопису за тривалий період часу.

Одразу ж після публікації покажчик одержав високу оцінку вчених, краєзнавців, бібліографів. Зокрема, відомий історик та бібліограф О. М. Лазаревський, порівнюючи покажчик змісту Подільських, Волинських та Полтавських єпархіальних відомостей, які були опубліковані в 1888 - 1889 рр., відвів покажчику Ю. Тиховського перше місце, зазначивши: «... указатель г. Тиховского составлен настолько обстоятельно, что его можно поставить образцом для других работ сего рода» [19]. У зв'язку з цією високою оцінкою не можна не звернути увагу читачів на той факт, що в момент видання покажчика його автор був 19-річним семінаристом Волинської духовної семінарії (особистості Ювеналія Тиховського та його краєзнавчій спадщині присвячені публікації М. Манько [20, 21, 22]).

Хронологічно продовжує покажчик Ю. Тиховського «Указатель статей, помещенных в неофициальной части «Волинских епархиальных ведомостей» за второе двадцатилетие их существования (с сентября 1887 по декабрь 1907 года включительно)», виданий у 1909 р. в Почаєві [23]. Він був підготовлений колишньою кременецькою редакцією уже після зміни місця видання журналу з Почаєва на Житомир (цей факт є ще одним свідченням не байдужого ставлення редакції до потреб своїх читачів). Цей покажчик не поступається в якості попередньому, хоча в ньому застосовані інші методичні прийоми.

Необхідно відзначити, що кременецька редакція журналу завжди надавала великого значення бібліографічній оснащеності свого видання. Як вже зазначалося, редакторами журналу були високоосвічені люди, які цінували книгу, як джерело знань, духовну та наукову скарбницю, розуміли її вплив на формування освітнього і культурного рівня читача, тому журнал є зразком бібліографічної культури періодичного видання.

Ще у першому номері журналу, де була викладена програма неофіційної частини, зазначалося, що в ньому регулярно друкуватимуться «известия о книгах духовного содержания и о духовных периодических изданиях с краткими отзывами о важнейших новостях духовной культуры, а равно о тех явлениях культуры светской, которыми затрагиваются духовные предметы» (1867, № 1, с. 6). Журнал ніколи не відступав від цієї програми. Протягом всієї його п'ятидесятирічної історії в часописі була постійна рубрика «Печать», в якій вміщувалися розгорнуті ановані списки літератури релігійного змісту, що видавалася у Російській імперії; на обгортках друкувалася книготорговельна та видавнича інформація; часто на сторінках журналу ми зустрічаємо розгорнуті тематичні огляди передових газетних статей з приводу актуальних подій суспільного життя («Передовые статьи газет по поводу...», «Отзывы печати о...»).

На початку ХХ століття журнал почав особливу увагу приділяти керівництву читанням, важлива роль у якому відводилася рекомендаційній бібліографічній інформації. Рекомендація окремих книг і їх критична оцінка здійснювалися ще з перших років існування журналу, проте на початку ХХ століття рекомендація літератури набула системного характеру і в журналі з'являються постійні рубрики:

- «Из обозрения духовных журналов», в якій подаються розгорнуті огляди (до 6 сторінок) статей з часописів релігійного змісту, що видавались в Російській імперії в поточному місяці. Огляди носять рекомендаційний характер, зокрема вказується, які статті є особливо цінними, на які необхідно звернути увагу тощо;
- «Светская печать о духовстве», в якій подається критична інформація про художні твори (видані як окремими книгами, так і вміщені на сторінках періодичних видань), головними героями яких є духовні особи. Часто ця інформація переростає в розгорнуті статті – аналізи художніх творів, акцентується увага на моральних якостях священників, проблемах їхнього буття;
- «Отклики», в якій вміщуються читачькі відгуки та рецензії (обсягом 2 – 3 сторінки) на нові книги і статті. Часто такі відгуки переростають у дискусії читачів з приводу тих чи інших матеріалів і активно підтримуються редакцією часопису.

У 1908 р. редакція журналу перейшла до Житомира. В останнє десятиріччя його обличчя суттєво змінилося. Щодо зовнішньої форми, то можна назвати ці зміни позитивними: збільшилася його періодичність, формат, зі спільною нумерацією сторінок почали видаватись обидві частини журналу, зріс обсяг неофіційної частини. Проте не можна назвати позитивними зміни, які відбулись у змісті видання. Ми вже не бачимо тут тих ґрунтовних краєзнавчих праць з історії і культури Волині, які публікувались у кременецький період. Їх витісняють проблеми світського життя; через журнал духовенство поступово втягується у суспільне життя, робиться дійовою особою тої складної політичної ситуації, яка склалась у перше десятиліття ХХ століття (більш детально про ці процеси див. [1, с. 71-81; 3, с. 204 – 226; 25, с. 106 - 129]).

Незважаючи на деякі негативні тенденції, які виявились на заключному етапі існування журналу, в цілому він заслуговує дуже високої оцінки, тому ніяк не можна погодитися з твердженням київських пресознавців про те, що «... видання мало чітко виражений цареславно-чорносотенний характер...» [24, с. 63]. Кременецький період в історії журналу можна вважати найбільш динамічним і цікавим. Завдяки старанням, духовному та інтелектуальному потенціалу викладачів Волинської духовної семінарії «Волинские епархиальные ведомости» були перетворені у поліфункціональний журнал, який успішно поєднував інформаційні, освітні, наукові та довідкові функції. Впродовж десятиріч він сприяв духовному та інтелектуальному збагаченню читачів, підвищував загальний освітній і культурний рівень як духовенства, так і інших верств освіченої волинської публіки. Величезний інформаційний та довідковий потенціал журналу забезпечив йому надзвичайно високу популярність і у сучасних дослідників історичної Волині.

Джерела та література

1. Бойко А. Преса православної церкви в Україні 1900 – 1917 рр. : Культура. Суспільство. Мораль. – Дніпропетровськ, 2002. – 306 с.
2. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793 – 1917 рр.). – Житомир : Журфонд, 1996. – 176 с.
3. Мілясевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії ХІХ – початку ХХ століття : історико-бібліографічне дослідження / НАН України; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук. – дослід. центр періодики. – Львів, 2004. – 376 с.
4. Волянук Т. Волинські епархиальні відомості – концептуальна модель та змістове насичення // Волинська духовна семінарія (до 20-річчя відродження) : збірник матеріалів наук.-практ. конф. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друкарня», 2010. – С. 36-38.
5. Кошель О. М. Роль «Подольских епархиальных ведомостей» і «Волинских епархиальных ведомостей» у становленні та розвитку історико-регіональних досліджень // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 4. – С. 298-306.
6. Дениско Л. Духовні журнали в Україні ХІХ – початку ХХ століття як відбиття розвитку та поширення православ'я // Бібл. вісн. – 1998. - № 4. – С. 51-53.
7. Левчук М. Періодика православної церкви на інформаційному просторі держави (на матеріалі преси Волині 1867 – 2006 рр.) // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Сер. Філологічна. – 2006. – Т. 19, № 5. – С. 53-59.
8. Сидоренко Н. Становлення і розвиток преси Волинської губернії / Н. Сидоренко, Н. Сарапин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – 2002. – Вип. 10. – С. 11-16.
9. Лукашук В. С. Роль «Волинских епархиальных ведомостей» у формуванні релігійної періодики Волинської губернії // Культурний простір Житомирщини – Волині ХІХ – ХХ століття : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2012 р., м. Житомир) : у 2-х т. - Житомир : Видавець М. Г. Косенко, 2012. – Т. 2. - С. 96-103.
10. Рункевич С. «Волинские епархиальные ведомости» // Православная богословская энциклопедия. – Санкт-Петербург, 1902. – Т. 3. – С. 798 – 803.
11. Теодорович Н. История первоначального устройства Волинской духовной семинарии и списки воспитанников, окончивших курс учения в ней в течении столетия её существования (1796 – 1896 гг.). – Почаев, 1901. – 1023 с.
12. Мілясевич І. В. Бібліотека Волинської духовної семінарії : кременецький період (1836-1901 рр.) // Вісн. Кн. палати. – 2001. - № 11. – С. 37-39.
13. Мілясевич І. В. Бібліотека Волинської духовної семінарії : острозький період (1796-1836 рр.) / І. Мілясевич // Вісн. Кн. палати. – 2002. - № 3. – С. 28-30.
14. Библиография периодических изданий России. 1901 – 1916 : в 4 т. / под. общ. ред. В. Н. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского. – Ленинград, 1958-1961.
15. Русская периодическая печать (1704 - 1894) : справочник. – Москва : Госполитиздат, 1959. – 835 с.
16. Русская периодическая печать (1895 - окт. 1917) : справочник. – Москва : Госполитиздат, 1957. – 351 с.
17. Предметный указатель содержания неофициальной части «Волинских епархиальных ведомостей» за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867 – август 1887). – [Б.м.], [б.г.] – 256 с.
18. Тиховский Ю. Указатель содержания неофициальной части «Волинских епархиальных ведомостей» за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867 – сентябрь 1887). – Почаев, 1888. – 252 с.
19. А. Л. [Рецензия] // Киевская старина. – 1889. – Т. 24. – С. 265. – Рец. на кн. : Двадцатилетие издания «Подольских епархиальных ведомостей». – Каменец-Подольский, 1887; Указатель содержания неофициальной части «Волинских епархиальных ведомостей» за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867 – сентябрь 1887). – Почаев, 1888; Указатель статей, помещённых в неофициальной части «Полтавских епархиальных ведомостей» за 25 лет издания их. – Полтава, 1888.
20. Манько М. Ювеналій Тиховський – дослідник волинської книги // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. – Острого, 2005. – Вип. 1. – С. 68-71.
21. Манько М. Ювеналій Тиховський і його волинське доробок // Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури: зб. матеріалів і тез наук. конф., 29-30 верес. 1998 р. – Рівне, 1998. – С. 24-28.
22. Манько М. Ювеналій Тиховський – краєзнавець і дослідник Волині // Історія міст і сіл Великої Волині: наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир, 2002. – Т. 25, ч. 2. – С. 3 – 5.
23. Указатель статей, помещённых в неофициальной части «Волинских епархиальных ведомостей» за второе двадцатилетие их существования (с сентября 1887 по декабрь 1907 года включительно). – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1909. – 207 с.
24. Сарапин Н. Періодика Волинської губернії 1838 – 1917 рр. // Українська періодика: історія і сучасність : доп. і повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теор. конф. – Львів, 2002. – С. 62 – 64.
25. Жилюк С. І. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.) : моногр. / С. І. Жилюк, Б. Є. Бойко – Острого : вид-во НУ «Острозька академія», 2010. – 228 с.